

ZENTAI MÁRIA

"ÉRZÉKENY DALOK" VAGY "POÉTAI ROMÁN?"
Csokonai Lilla-ciklusának kötetkompozíciója

Kevés klasszikus költőnek adatott meg, hogy eredeti kötet szerkesztési szándékait a mai olvasó megismerhesse. A modern kiadói gyakorlat többnyire a tudományos célra készülő kritikai kiadás módszerét követi: a versek a megírás kronológiai rendjében sorakoznak egymás után. Így pl. Csokonai-nak a Szépirodalmi Könyvkiadónál 1967-ben megjelent *Összes Verseiből* nem derült ki, mi is az a Lilla-ciklus; Petőfi ugyanott 1974-ben megjelent *Összes Költeményeinek tartalomjegyzékében* hiába keresnénk a *Felhőkiklust* vagy a *Cipruslombok...-at*. Ez a szemlélet eleve holt tárgyként, de legjobb esetben is egy életpálya időrendbe fűzött dokumentációjaként kezeli a lezárt költői életműveket, semmi esélyt sem hagyva az olvasónak arra, hogy fölfedezze a verseket elrendező költői szándéknak, az egy műnél tágabb kompozíciós elvek érvényesülésének az esztétikumát.

A kötet, a ciklus a válogatás és a szerkesztettség többletét adja a mechanikus kronológiához képest. Sinkó Ervin szerint e többlet szempontjából Csokonai "a kötet kompozíciója iránti érzékével, megkomponálásának művészetével Ady Endre egyetlen és példátlan elődje a magyar irodalomban."¹ Az "egyetlen és példátlan" talán túlzás, hiszen Sinkó könyvének megjelenése óta bebizonyosodott pl. Balassi Bálintról, hogy valószínűleg egész életművét szerkesztett egésszé akarta építeni;² és gyanítom, hogy - ha nem is egyformán nagy művészetrel és tudatossággal - minden költő komponálta, szerkesztette köteteit, régen és ma egyaránt. A költészet- és poétikatörténetnek érdekes adaléka lehetne a szerkesztési szokások és divatok koronkénti változása. Kazinczy pl. műfajok szerint rendezte verseit,³ Csokonai egyes köteteiben (Ódák, Anakreoni dalok) szintén, de a Lilla- kötetben ez az elv egyáltalán nem érvényesül.

Csokonai végső soron szerencsés költő, hiszen ha *Összes Művei*

nem is, de az 1974-ben és 1979-ben megjelent hasonmás kiadások⁴ hozzáférhetővé teszik eredeti verssorrendjeit szélesebb olvasói rétegekben is.

A Csokonai-szakirodalom igazán megkomponált ciklusnak csak a Lillát tekinti e kötetek közül. Csokonai maga a Lillához írott és először a második kiadásban megjelent Előbeszéd-ben "egy, és egymással összefüggő kis Poétai Román"-nak nevezi, és - a Himfy szerelmei-vel összehasonlítva - olyan kifejezésekkel jellemzi, amelyek az arisztotelészi kánonban epikus, történetet elmondó művekre vonatkoznak: "Az én Lillámnak **kezdeté** 's **folyásának nagyobb része** örvendetes, a' **vége** pedig orvosolhatatlan szomorú ...".⁵ A szerző indikációjának megfelelően a szakirodalom is így értelmezi a kötet szerkezetét: "A költeményeket olyan módon rendezi-fűzi nagyon tudatosan össze, hogy abból egy nagy szerelem történetének cselekménye és teljes lelki-érzelmi dinamikája bontakozik ki ...".⁶

A Lillával legrészletesebben Sinkó Ervin⁷ és Baróti Dezső⁸ foglalkozott. Szerkesztőelvének mindketten a **történetet** tekintik, és mindketten néhány nagy vers kiemelésével és alapos elemzésével közelítik meg a ciklust. Sinkót elsősorban az atmoszférája foglalkoztatja, "édes keserűségének" halálos szomorúságba hajlása. Baróti inkább eszmetörténeti vizsgálódásokat végez, tagadva a rokokó és bizonyítva az "érett felvilágosodás" jelenlétét a ciklus minden részében.

Dolgozatomban a Lilla-ciklust mint összefüggő, megkomponált egészet vizsgálom, a versek egymáshoz való viszonya érdekel elsősorban, ezért egyes művek elemzésével és cikluson kívüli kapcsolataival csak kevéssé foglalkozom.

A vizsgálatot célszerű a ciklus elején elkezdni. Melyik tehát a Lilla-ciklus első verse? A kérdés a fölöslegességig menően egyszerűnek és problémátlannak látszik, hiszen a kötetet maga a költő rendezte sajtó alá. Az egyszerű kérdésre azonban meglepően sokféle választ kínál a szakirodalom. Úgy tűnik, a "cikluskezdő" címre legnagyobb eséllyel a **második** vers, Az én Poézisom' természete pályázik. Néhány idézet: Horváth János: "Kitűnő önjellemzése e szempontból Az én poézisom természete, a **Lilla-dalok e tulajdonképpeni prologusa**."⁹ Szauder József: "... ezt a versét ő maga is fontosnak tartotta, költői programjának tekintette s **ezzel nyitotta meg** a Lillát is."¹⁰ Sinkó Ervin szerint a kérdéses versben Csokonai "a maga rousseau-izmusát még egyszer modellálja a saját költői alkatának megfelelően": "Nem véletlen, hogy a **Lilla-dalok** - az elkerülhetetlen, a "gróf Erdődy né ő nagyságához" címzett verses ajánlás után - is, **vagyis** a

kötet tulajdonképpen **első költeménye** régebbi fogalmazásában már Kármán Urániájában is megjelent...".¹¹ Baróti Dezső sajátos megoldást választ: ír egy fejezetet "A Lilla-dalok első verse" címen, amely az Erdődynéhez írott verssel foglalkozik ("Ezt ígéri a **kötet első verse**, a Gróf Erdődyné Ő nagyságához címet viselő **ajánlás is**");¹² majd Az én Poézisom természete c. verset is "előhang jellegűnek" minősíti és ennek is szentel egy fejezetet: "Az Erdődynének szánt dedikációt követő versről, Az én Poézisom' természetéről, **amelyet akár az első könyv első - s így erősen hangsúlyos - versének tekinthetünk**, többször elmondták már, hogy valóságos ki ars poética."¹³

Az I. és a II. számú verset Baróti is, Sinkó is élesen leválasztja a kötet további részéről és külön szerkezeti egységként foglaloznak velük. Ugyanakkor az **egész** Első könyvet az "ébredő szerelem" (Baróti), illetve "a szerelem első ámulatának" (Sinkó) a jegyében elemzik - vagyis úgy kezelik, mintha maga a "poétai román", a szerelem története **csak a III. verssel**, a címevel is kezdést sugalló Első szerelemérzés-sel kezdődne (az I. és II. vers ugyanis semmiképpen sem "ébredő szerelem"-ről szól).

Mitől ilyen zavarbaejtő a kötetkezdés? A két lehetséges ok közül az egyiket Baróti Dezső megírja, amikor számonkéri az ajánlás, az ajánló vers konvencionálisan különálló helyét és szerepét, noha maga is látja, hogy az I. versre nem illik az a szerep: "Némiképp meglepő, hogy ezt az elsősorban nem ajánlás jellegű, hanem a kötet következő részei felé mutató "előre jelzést" végül is az első könyvön belül olvashatjuk, noha műfaja szerint külön egység gyanánt inkább az egész élére kíváncznék. A problémát még tovább bonyolítja, hogy az utána következő vers, Az én poézisom természete, ismét előhang jellegű, és némiképp ellentmond annak, amit közvetlenül előtte olvastunk. Egyelőre nem tudom megmagyarázni, hogy Csokonai, aki a továbbiakban a ciklusalkotás művészeinek bizonyul, hogyan követhette el ezt a kompozíciós hibát."¹⁴

A zavar másik oka a kompozíció leegyszerűsítése egy (természetesen nem biográfiai érvényű) "történetre", amelyben alakító elvnek a lineáris időrendet tekintik: a ciklus **elején** tehát a szerelem **kezdetének** kell szerepelnie és így tovább.

Ennek a narratív értelmezésnek maga Csokonai vetette meg az alapját az Előbeszéd-ben, jogosságát tehát kár lenne tagadni. A kötet alaposabb vizsgálata azonban arról győz meg, hogy a tág narratív kereten

belül más kompozíciós elvek is érvényesülnek az egyes könyvekben. Csokonai nem vezette félre olvasóit a "poétai románt" illetően - de nem is mondott el vele mindent. A kötet teljes címét is ő adta, az viszont egyáltalán nem utal narrativitásra: "Lilla. Érzékeny Dalok III. Könyvben."

Egyidejűleg, egyazon kötetben többféle kompozíciós elv érvényesítése nem lenne szokatlan eljárás - így dolgozott pl. Balassi Bálint is.¹⁵

A szerkezet megfejtéséhez kiindulópontul természetesen én is a **ciklus első versét** választom: véleményem szerint ez az I. számú, a Gróf Erdődyné Ó Nagyságához.

A kötetkezdés bonyodalmaival vívódó Baróti, mint láttuk, kompozíciós hibának minősítette, és feltételezte, hogy esetleg nem is Csokonai követte el,¹⁶ hanem valaki más a könyv kinyomatásának viszontagságos útján. Nem kompozíciós hiba, és Csokonai rendezte így. Baróti is idézi Csokonai 1802. nyarán Erdődynéhez írott levelét, amelyből a költő besorolási szándéka világosan kiderül: "A Nagyságodhoz való dedicatio is, **mely az első ódát teszi**, készen van, egy darabját mustrául ide iktatom:

Szép Lélek! Gyönyörű elme!
Gyönyörű test lakossa! stb."¹⁷

A Lilla-kötetet kéziratban ismerő Kazinczy közvetetten szintén a sorrend originalitását és hitelességét bizonyítja. Javítási szándékait ugyanis nemcsak a kötet egyes darabjaira, hanem valószínűleg a szerkezetére is ki akarta terjeszteni, és igen bosszantotta, hogy a debreceniek ezt nem hagyták:

"Sem a' rend nem jó, sem az Orthográfia."¹⁸
"Jó; légyen úgy; adja ki Kiss Imre Ur Lillát,
a' mint Lillát Cs(okonai) hagyta. ... De
ebben is van holmi, a' mi változtatást kíván.
Osztán a' rend ..."¹⁹

Meg kell még vizsgálnunk, milyen ajánlási és számozási gyakorlatot követett Csokonai a többi kötetében. Ahol egyáltalán van hagyományos ajánlás és/vagy ajánló vers, az annak rendje és módja szerint el is válik a kötet anyagától: a versek számozása csak utána kezdődik, és a "lajist-

rom" vagy "mutató tábla", vagyis a tartalomjegyzék sem tartalmazza: A' Tavasz - Széchényi Ferencnének ajánlva, hozzá szóló ajánló verssel; Anakreoni dalok - Rhédey Lajosnak "ajánltatik", de ajánló verse Kazinczyhoz és Földihez szól. A Diétai Magyar Múzsának, a Dorottyának, az Alkalmatoságra írt verseknek és az Ódáknak nincs ajánlása.

Ez a vegyes összkép egy szerző életművén belül megfelel annak a más műfajok történetéből is ismert 18. század végi helyzetnek, amikor is a hagyományos, személyhez, főúri pártfogóhoz szóló, szinte kötelező dedikáció szokása megszűnőben vagy legalábbis átalakulóban van.²⁰ Megtalálhatjuk még teljes formájában és funkciójában is (v.ö. Csokonainál A Tavasz ajánlása); el is maradhat (v.ö. a négy dedikáció nélküli kötet); át is alakulhat pl. baráti gesztussá, literátorok egymáshoz forduló tisztelgésévé, vagy lehet e módszerek kombinációja (mint Csokonainál az Anakreoni dalok Rhédeynek szóló ajánlása, de költő-társaihoz írott ajánló verse). A Lillánál a metamorfózis előrehaladottabb esetével kell számolnunk: az ajánlás már a kötet szerves részévé vált, a kötet szerkezetében betöltött funkciója (mint látni fogjuk) sokkal fontosabb, mint köteten kívüli, társadalmi szerepe. Más szóval: A' Tavasz című kötet teljes egész az ajánlás nélkül is; az Anakreoni dalok esetében sem vallja kárát a kötetkompozíció, ha elhagyjuk az ajánlásokat (bár itt az ajánló versben tudatosított emberi-költői kapcsolódás fontos információ); - de a Lilla elejéről nem lehet elhagyni az Erdődynéhez címzett verset, mert összezavarodik a kötet szerkezete. Ezt az ajánlást, még ha megtartjuk is hagyományos műfaji nevét, nem a ciklustól elkülönítve, hanem vele szoros és szerves egységben, a ciklus első verseként kell vizsgálnunk és értelmeznünk.

Az I. versben Sinkó Ervin kizárólag mecénásudvarló gesztust lát és emiatt negligálja. Baróti Dezső viszont felfigyel **előreutaló** szerkezeti szerepére és észreveszi a költő és a vers címzettje közötti párhuzamot is.²¹ De ezen az úton nem megy tovább, nem vizsgálja a párhuzam kötetben **belüli** funkcióját, hanem kötetben **kívüli** társadalmi merészségét dicséri (ti. a főrangú hölgy és a szegény poéta hasonló érzelmi állapotának rajzát).

Az előreutalás, a történet időben későbbi részének elmondása a mű elején az epika ősi technikájához tartozik. Csokonai azonban az Erdődynéhez írott verssel nem egyszerűen előreutal a történet végére, hanem ezzel **teremt meg** (cikluson belül, hiszen cikluson kívül ott van az Előbeszéd) a kötet narratív értelmezésének lehetőségét. Az 59 lírai versből

ez elrendezéssel nem bontakoznék ki történet; de az első vers egy szomorú végű szerelemről szól, az olvasó tehát ennek a jegyében fogadja be, ebbe a keretbe illeszti a továbbiakat.

Az I. könyv nem az "ébredő szerelem" ciklusrészlete (folyamat), hanem a **viszonzatlan szerelemé** (állapot). A versek egymásutánja nem tükrözi egy történet időbeli kibontakozását, nem fejlődik az ébredő szerelemtől a kétségen és kérésen át a kivívott viszonzásig, hanem **variálja** a viszonzatlan szerelem témáját. Kipróbálja többféle műfajban, versformában, többféle lírai hagyomány jegyében: anakreontika (Esdeklő biztatás IX., Lillához XII.); petrarkista udvarló vers (A' bátortalan Szerelmes XIII., A' Tanunak hívott Liget XVII., Déli Aggodalom XVIII.); magyaros dal metrizálva (Édes Keserűség IV., A Rózsabimbóhoz VII., Tartózkodó Kérelem XV.); mitologikus-erotikus rokokó jelenet (A Duna nimfája XIV., Az alvó Lilla felett XVI.).

A fokozatok is változatosak: a szeretett lény hidegen elutasító magatartásától (Az Esztendő IV. szakasza, A bátortalan Szerelmes, Déli Aggodalom) egészen a viszonzás - igaz, csak egyetlen versben feltűnő - lehetőségig terjed a skála (Az én Poézisom természete II.). De e fokozatok nincsenek epikus "-tól -ig" sorba rendezve, pedig nagyon könnyű lenne ilyet összeállítani. Nem kellene mást tenni, mint az olyan verseket, mint Az Esztendő IV. Szakasza vagy a Déli Aggodalom a könyv elejére csoportosítani, és aztán a Tartózkodó Kérelem vagy Az Eleven Rózsához-féle, már sokkal bizalmasabb viszonyt sejtető verseken át eljutni a könyv végén Az én Poézisom természetéhez, a beteljesüléshez:

"Bádjadt nótánk vég szózatja
A' szép Táj elszunnyadtatja;
'S addig andalgunk az esti hajnalon,
Még egymás ölébe hullunk a' Dalon."²²

De az Első könyv szerkezete nem is hasonlít erre. A két kezdő vers két végletet: teljes értékhiányt (pusztává lett világ, sírás, Lilla elvesztése: I. vers) és értéktelítettséget (idilli táj, költészet, beteljesülő szerelem - II. vers, Az én Poézisom természete) képvisel. Ugyanez az ellentét jelenik meg az Első könyv végén: az utolsó előtti vers, a Déli aggodalom (XVIII.) a szakirodalom egybehangzó állítása szerint a viszonzatlan szerelem kínjainak legpetrarkistább, szinte teljes reményte-

lenséget árasztó verse; a Megkövetés (XIX.) ehhez képest pozitív véglét: Lillát "Egy pár csókkal" békíti a szerelmes költő. Az egész Első könyvre (a már említett variációkon kívül) ez az ellentétező szerkesztésmód jellemző; a teljes visszautasítás és a majdnem-viszonzás versei szinte egymásba fordított fésűk fogaiként helyezkednek el, a könyv elején, közepén és végén egyaránt szerepel mind a két féle:

II. Az én Poézisom természete

III. Első szerelemérzés

IV. Édes Keserűség

VI. Az Esztendő IV. Szakasza

VII. A' Rózsabimbóhoz

IX. Esdeklő Biztatás

XI. Az Eleven Rózsához

XIII. A' bátortalan Szerelmes

XV. Tartózkodó Kérelem

XVII. A' Tanúnak hívott Liget

XVI. Az alvó Lilla felett

XVIII. Déli Aggodalom

XIX. Megkövetés

Ez a variáló-ellentétező módszer inkább lírai, mint narratív szerkesztési eljárás.

Az Első könyvet ugyanakkor szoros szerkezeti szálak fűzik a Harmadik könyvhöz. Az Erdődynéhez írott nyitóvers és párja, A' Pillangóhoz (a ciklus LVIII., utolsó előtti verse) az egész ciklus értelmezésének a kulcsát adják. A költő sorsa itt is, ott is egy-egy nőalak sorsában tükröződik, tudatos párhuzammal:

"Tudom, midőn siránkoztál

Halálán Czinderydnek..."

"Én akkor Lillát sirattam,

Azt a' szépet, azt a jót.."

(Gróf Erdődyné Ő Nagyságához)

"Ah! szárnyad eszembe juttatja

Psychét, 's az ő bánatjait,

És a Psyché gyötrő bánatja
Tulajdon Lelkem kínjait."
(A' Pillangóhoz)

A földi nő elmondott és a mitológiai alak megidézett sorsa a **szerelme elvesztése** és a szenvedés. A földi szintéren jóvátehetetlennek tűnik a veszteség (a szerelmes meghalt); a párhuzamos történetek közül mégis ebben nyílik a legegyszerűbb kiút: egy új szerelme megszünteti a szenvedést. A mitológiai szintéren Psyche gyötrődése csak isteni beavatkozásra szűnhet meg, a hősnő Olympusra emelésével - vagyis az örökléthe való átlépéssel, amely értelem szerűen a halandó létezés megszűnését, a halált is jelenti.²³ Ezzel világosodik meg az egymásba tükröződő történetek szerkezeti játéka értelmé: a költő saját sorsának lehetőségeit jelentik. De a földi szintér megoldása számára lehetetlennek bizonyul; a ciklus végén nem marad más útja, mint Psychéé: a halál. A ciklus szenvedő szerelmese **költő**, mint azt több vers is hangsúlyozza (Az én Poézisom' természete, A' Poétákban lakó Istenség, Két Szerető Dalja, Lillához, távollétemben, A Békekötésre, Köszöntő, Habozás, A' Pillangóhoz). Így a Psyché-sors végső fordulatának is fontos jelentése lesz: Az Olympusra emelkedés ebben a kontextusban a költői halhatatlanság ígérete. Ez magyarázza a ciklus végén megforduló értékrendet: az elmúlás, a halál zord fenyegetésből a lélek kívánatos, vágyott és hívott platonikus menekülésévé válik:

"Óh, mikor lesz, hogy bús kínjában
Letöltöm hernyó- éltemet,
És szemfedelem púpájában
Kialszom szenvedésemet?

Mikor lesz, hogy Lelkem letévén
A' testnek gyarló kérégeit,
'S angyali pillangóvá lévén
Lássa Olympus' kertjeit,..."
(A' Pillangóhoz)

"Érzem: e kétségben
Volt erőm elhagy,

Fáradt lelkem égbe,
Testem földbe vágy."
(A' Reményhez)

Az I. és az LVIII. vers szoros összetartozásán kívül is kapcsolatok sorozata állapítható meg az Első és a Harmadik könyv versei között. A IV. számú Édes Keserűség-re címében is pontosan felel a XLVI. A' Keserű Édesség. Az én Poézisom természete (II.) párja A' Békekötésre (XLIII.) ars poeticája.²⁴ A' Rózsabimbóhoz (VII.) ajándékküldése fordul visszajára a Lilla búcsúzalogjai-ban (XLVIII.) Az alvó Lillának a holddal és a csillagos éggel üzenetet küldő Az Éjnek Istenihez (V.) motívumai térnek vissza az alvó Lillának a holddal és esti szellővel üzenetet küldő Siralom (LII.) versszakaiiban. Az Esztendő IV Szakasa (VI.) ugyanúgy az évszakoknak a szerelmesekben tükröződő jelképes értelmével játszik, mint a Köszöntő (XLIV.) A' Tanúnak hívott Liget-ben (XLII.) a természet a viszonzatlan szerelem kínját mondja el a költő helyett; A Tihanyi Ekhóhoz-ban (LIV.) az elveszített szerelmét. Ezek a motívumok és helyzetek a Második könyvben nem fordulnak elő.

A Harmadik könyv abban is hasonlít az Elsőre, hogy szintén a variáció látszik rendezővelének. A variált téma a **szerelem elvesztése**. A változatok: a lány hűtlensége (Szemre-hányás XXXIX., Siralom LII.); a férfi hűtlensége (Mégkérlelés XL.); a férfi elhagyja a lányt (Lilla búcsúzalogjai XLVIII., Az Eltávozás L.); a lányt szakítják el erővel a férfitől (Az utolsó Szerencsétlenség LI., A tihanyi Ekhóhoz LIV., Még egyszer Lillához LV.).

Ezek a szituációk aligha tekinthetők **egy** történet részeinek. Ha mégis úgy olvassuk őket, az az I. versbe foglalt dekódolási utasításnak köszönhető, amelyet a ciklus végén megerősít az egész "történetet" a mitológia szintjén újrafogalmazó A Pillangóhoz (LVIII.) és a nagy összegző vers, a ciklust egy lélek történetévé átfordító-szubjektíváló A' Reményhez. (LIX.)²⁵

A Második könyvben Baróti Dezső szerint "az előző oldalakon megkezdett történet az epikus szerkesztés törvényeinek megfelelően az időben folytatódik tovább."²⁶ Mivel ilyen történetet a könyvek belső kompozíciójában nem tudok fölfedezni, megállapításával nem értek egyet. Sinkó Ervin értelmezését inkább el tudom fogadni: "... a boldog jelennek dalai...", "... a pillanat minden érzéket betöltő élvezete."²⁷

A Második könyvben nem érvényesül az Elsőre és a Harmadikra jellemző variációelv. Rendezett szerkezetet a forma ad. A könyv elején a ciklusban egyébként alig előforduló rím-szerkezet ismétlődik többszörösen (a a b c c b: XX., XXII. és XXVI. vers; illetve variációja a b a b c c b: XXIII. és XXV. vers: közös a versszakot zárt egységgé összefogó visszacsapó rím). A könyv második felében még kétszer fordul elő az a a b c c b rímelés (XXVIII. és XXXII.). Közben a XXVII. verssel elkezdődik a könyv végéig tartó anakreoni-nem anakreoni szabályos váltakozás.

Egyik sorozatba sem illik a XXIV. vers, A' Szépek Szépe párosrímmű felező tizenkettőseivel. Az egynemű élményvilágot azonos stílusszinten és erre a részre jellemző verstechnikával megfogalmazó és emiatt magába záródó, a ciklus többi részétől elkülönülő Második könyvet ez a vers kapcsolja vissza az Első és előre a Harmadik könyvhöz. A nyitóversben feltűnő "sáppadt Idő", A Szépek Szépe a ciklus közepe táján és a Harmadik könyvben az Újesztendei gondolatok: ezek a versek együttesen adják a ciklus időképét. "Kurta filozófia" ez is: az emberi szenvedésen nincs hatalma az időnek, a szépség, a boldogság, a szerelem viszont ki vannak szolgáltatva neki:

"Ah! egy vén Tölgynek aljában
Láttam a' sáppadt Időt,
Sereg szű pesgett markában.
Ah, melly sírva kértem őt,

Hogy törülje ki belőlem
Lillát és a' bánatot! -
De ő elfutott előlem,
Könnyezett és hallagatott."
(Gróf Erdődyne Ő Nagyságához I.)

"Isten! hát csak azért formálsz illy' Remeket,
Azért árasztasz rá minden szépségeket,
Hogy egy Légyen szódat elrontó Múljjonnal
Minden grátziákat eltörülj azonnal?"
(A' Szépek Szépe XXIV.)

"Igy az Ifjúság maga

Majd elrepül vidor tekintetéről,
És az Ámor' csillaga
Eltűnik ám kacsingató szemedről.

Akkor, ah! rózsáid is
Nem fognak úgy kis ajkadon nevetni,
Akkor érző szived is,
Ah, nem tud úgy örülni és szeretni."
(Újlesztendei gondolatok XLII.)

Sinkó Ervin a *Romeo és Júliához* hasonlítja a Lilla hangulatát, a boldog szerelmes történet elkerülhetetlen sodródását a tragédia felé. De a sötét háttérrel nemcsak az adja, hogy tudjuk a történet szomorú végét, hanem ez a vissza-visszatérő figyelmeztetés is az Idő és az Elmúlás kikerülhetetlen törvényére: az I. versben röviden intonálva csak, A' Szépek Szépé-ben memento moriként, az Újlesztendei gondolatok-ban pedig kozmikus és filozófiai távlatokba emelkedve.

A' Szépek Szépe régi európai költői hagyományhoz kapcsolódik, a szerelmi költészet egyik ágához, amely a múlt idő hatalmát paloták és kővárak mellett leginkább a női szépség mulandóságával szokta példázni (pl. Villon: Ballada a letűnt idők asszonyairól, A szép fegyverkovácsné panasza öregségében), és e fenyegetés árnyékában sürget szerelemre (pl. Marvell: To his Coy Mistress), illetve ezt ellentétezi a szerelem örök és nemülő voltával (pl. Balassi: Idővel paloták...). Csokonai versében megvan a szépség dicsérete, a figyelmeztetés a mulandóságra és a szerelemnek az örök törvénnyel dacoló hatalma. Lényegében erre a sémára épül fel az Újlesztendei gondolatok is: a "paloták és kővárak" helyén az univerzumtól az egyénig tartó rész, majd Lilla szépségének a dicsérete, a figyelmeztetés szépség és szerelem mulandóságára és felszólítás a még birtokunkban lévő ifjúság élvezetére. Rokonsága ezzel a hagyománnyal egyenesen kötelezővé teszi a fordulatot a filozófiai részről az egyénire. Ugyanakkor a vers gondolatmenete már a modern kozmológia és történetfilozófia világában mozog: ezért nehéz felismerni rokonságát a régi típussal.

A Lilla-ciklusban a Második könyv a legrövidebb: 18 vers (az Első 19, a Harmadik 22). A 18-ból 12 Lilla szépségének a dicsérete. Ennek a könyvnek ez az igazi karaktere. Lilla szépségét ugyan már az Első könyv versei is magasztalták, de a Második könyv látásmódja más: olyan, mintha

az eddig teljes nagyságában látott alakot egy kamera olyan közelre hozná, hogy már csak részleteket látunk: a száját (A' Méhekhez; Ámor, Guarini után; A' Szamócza; Az eltévedt Lélek; Lillám Szácskája); a szemét (A pillantó Szemek; Tháles); arcán a gödröcskét (Tháles), mellén a szeplőt (A Szeplő). Más technikával, de szintén felbontja a Lilla-képet A' versengő Érzékenységek. A részletek kiemelése és felnagyítása, az egységes kép széttördelése, részeinek szétválasztása és egyenkénti közelhozása kizárja, hogy ezekbe a versekben bármi más beleférjen az éppen invokált szácskán, szeplőn vagy jó illaton kívül. A Második könyv sajátos Lilla-mitológia: mintha pontról pontra igazolni akarná a Szépek Szépe állítását a Helenán túltevő szépségről. A memento morit, a ciklus időfilozófiáját és a Psyché-motívuma szerepét együttesen figyelembe véve értelmezhetjük a Második könyvet: domináns jellege, a **szépségdicséret** tulajdonképpen a szépség versbe mentése, időtlenné formálása, megszőktetése a múltó idő elől - az egyetlen lehetséges módon, művészetbe a művészetté transzponálva.

A Lilla-ciklus, kilenc anakreoni verset tartalmaz. Mind a kilenc szerepel az összesen 18 versből álló Anakreoni dalok-ban is (nem mindig azonos címmel). A nagyszámú egyezés is bizonyítja, hogy Csokonai **kötetekben** gondolkodott, amikor műveit sajtó alá rendezte: meghatározott terv szerinti csoportokban és sorrendben akarta látni őket, így ugyanarra' a versre több sorozatban is szüksége lehetett.

Az Anakreoni dalok különös kötet. Csokonai úgy, olyan alapos jegyzetekkel ellátva adta ki benne saját verseit, ahogy inkább mások műveinek a kiadásakor szokás. Ez az a kötet, amellyel tudatosan doctus poetáságát hangsúlyozta. A jegyzések töredékben maradtak; az elkészült utolsó jegyzet (a Keser' édes című versé) nem is egy, hanem kettő. Az elsőből az derül ki, hogy Csokonai nem egészen úgy értelmezi a magyarozott fogalmat, mint az a tekintély, Sulzer, akire hivatkozik: "37. old. Keser Kesorú - édes vagy Keser' édes az, a Frantzia az aigre-doux, az Olasz pedig a dolce - picante által térszen ki, a miben az édesség keserűvel, savanyúval vagy fójtóssal van megvegyítve, és a mi az ízérésben olyan forma, mint a muzsikában a szokatlan és discordánt hangokból öszvefogot hármónia, vagy a festésben a clair - obscur, chiaroscuro, németül Hagedorn és Sulzer után Helldunkel." Csokonai az ellentétes minőségek vegyítéséről beszél, Sulzernél viszont a Helldunkel címszónál a kiegészítő színek elméletét találjuk, annak a fejtegetését, hogy az ellentétes minőségek (fény

és árnyék) hogyan képesek egymás hatását kiemelni.²⁸ A költő tulajdonképpen komplikáltabb jelenséget ír le, mint az esztétikus, amikor arról beszél, hogy ugyanabban a dologban egybeolvadva jelen lehetnek egymással ellentétes tulajdonságok. A következő, még mindig a Keser' édes c. versre vonatkozó jegyzet pedig ugyanezt a gondolatot szimbolikus síkra emelve egyenesen a létezés alaptörvényének tekinti Jó és Rossz ellentétes egységét: "37. Old. Azt mondja Jónesnél egy Török Poéta: Ez életnek Rózsássát körül néztem, 's egy rózsát sem találtam, mellyen tövis ne lett volna, mellynek sértése szinte a lélekig hat; hány esztendő ólta forgok e kortszákon! 's még sem ittam olyan bort, a mi után mámor ne következett volna."

Az "édes keserűség" és "keserű édesség" létszemléletéről részletesen ír Sinkó Ervin az Anakreoni dalok kapcsán, de a Lilla-ciklus befejező részét is ennek jegyében értelmezi. Véleményem szerint ennél tovább is mehetünk: a Lilla-kötet belső felépítése, a versek szoros egymáshoz kapcsolódása és a korábbiakban vázolt ciklusértelmezés megengedi, hogy a Török Poéta bölcsességét az egész ciklusra kiterjesszük, mint átfogó, egységes háttérrel adó létfilozófiát.

Még néhány formai megjegyzés. A ciklus egészére jellemző tükröelv az egyes versek szintjén is jelentkezik néhány esetben úgy, hogy egy bizonyos formai jellegzetességet ugyanabban a versben két különböző poétikai eszköz ismétel.

Az Édes keserűség második versszakában előforduló közölés Horváth János egyik példája az ősi alakzat és a rímes nyugat-európai forma együttesére:

"Nem nyughatom, és csak epezstem
Magamat sírásnak eresztem..."

Ezzel három "sírós" versszak kezdődik. A három versszak egymáshoz való viszonya megismétli az elsőben előforduló alakzatot, a közölést. A középső versszakot összekapcsolhatjuk egy hasonlatban az előző versszakkal:

"Nem nyughatom, és csak epezstem
Magamat sírásnak eresztem,
Éjjel szememet le se' zárván
Siratom bal sorsomat árván.

Mint a' szomorú Egek éjjel
Sírnak mezeinkre le széllyel,
Hogy enyészvén a' Nap, az égnek
Tetején sűgári nem égnek."

De összekapcsolhatjuk a következővel is:

"Mint a' szomorú Egek éjjel
Sírnak mezeinkre le széllyel,
Hogy enyészvén a' Nap, az égnek
Tetején sűgári nem égnek.

Sírok, zokogok keseregvén,
Könnyem kebelembé peregvén.
Mint gerlitze' párja tavasszal
Nyögök ah! sok ezernyi panasszal."

A "Mint a' szomorú Egek éjjel (Sírnak mezeinkre le széllyel" hasonlóként a közölés sarka; kétfelől kapcsolódnak hozzá a hasonlított, a síró szerelmes versszakai.

Az Esztendő IV. Szakasza című versben az abba rímelés chiasztikus szerkezetét ismétli a versszakok sorrendje:

"Tavaszi virít, 's száz rózsa nő
Ortádnak Édenében, Lilla
'S szemed' kerületében
Május mosolygó Napja jó.

Nyár van nekem 's halálra fő
Szívem tüzes hevében, Vitéz
Mert Ámor ég egében
'S caniculát tett benne ő.

Ősz ül setét ortzámba', és Vitéz
Sok búja' fellegével
Üzönnyi könnyzáporral és.
Tél szállt fagyos jegével

Szivedbe; 's abba semmi rés
Nem ég Amor' tüzével."

Lilla

A chiazmus-szerkezet többféle variációban ismétlődik a kötetben. Így az Esdeklő biztatás c. versben:

"Leányka! hú szerelmem	
Tüzét miért kerülöd?	kérdés
Ne félj! Ez a' beteg Sziv	állítás
Dobog csupán tenéked,	
Ez a te birtokodban	
Nyög, és imádja képed.	állítás

Lelántozott rabodtól	
Ugyan miért remegsz hát?"	kérdés

A Reményhez felépítése is hasonló (a Remény megszólítása - virágzó kert - hervadó kert - a Remény megszólítása), mint azt már Csetri Lajos elemzésében olvashattuk.²⁹

Vizsgálódásunk végére érve elmondhatjuk tehát, hogy a "Lilla" valóban "Érzékeny dalok III. könyvben". Poétai románná" a cikluson belül első verse, a Gróf Erdődyné Ő Nagyságához teszi azzal, hogy történetet jelez előre és így a narratív értelmezés felé indítja az olvasót. Ez a vers ugyanakkor a dedikáció nagyfokú átalakulásának példája: hagyományos szerepénél sokkal fontosabb az, amit a ciklus szerkezetében betölt. Az egyes könyvek érzékeny dalai egy-egy témát bontanak ki és variálnak többféle stílusban, verstípusban, megközelítésben. Az Első könyv témája a **viszonytalan szerelmem**; a Harmadiké a **szerelmem elvesztése**; a Másodiké a mulandósággal szembeállított **Szépség dicsérete** és megörökítése. A variációelv az Első és a Harmadik könyvben érvényesül legerősebben. Ennek a két könyvnek a darabjai is sok esetben párhuzamosak vagy utalnak egymásra, így egymáshoz képest chiazmus-szerű szerkezetet adnak.

A három könyv összetartó, átfogó gondolata szerint a múltó Időnek hatalma van szépségen és boldogságon; menteni tőle csak a művészet képes. A szenvedést viszont az idő nem tudja megszüntetni, szabadulás csak a halálon át vezet. A Psyché-motívum a ciklus végén újra a narratív értelmezést erősíti, de úgy, hogy a mitológia örök idejébe emeli a történetet,

és az Olympus - a költői halhatatlanság - megidézésével új jelentést ad a halálra-vágyakozásnak. A záróvers, A Reményhez pedig interiorizálja, egy lélek történetévé fordítja az egész ciklust.

A korábban kizárólagosnak tekintett lineáris narratív szerkezetnél tehát bonyolultabb, nem-narratív technikával kialakított belső cikluskompozíciót találtunk; egyszersmind e kompozíciónak a tudatosságát és a versek sorrendjének hitelességét is megkíséreltük bizonyítani.

Mária Zentai

"Songs of Sentiment" or "Novel of a Poet"?

The structure of Csokonai's Lilla-Cycle

The two opposing phrases of the title refer to the same work, the so called Lilla-cycle of Csokonai, and both of them were given by the poet himself. Literary criticism traditionally has preferred the second, giving a narrative interpretation to the series of love poems. The present study reveals such structural principles in the cycle which are characteristic of lyrical works (e. g. sequences of thematical and formal variations, or chiasitic arrangements).

The composition itself brings to light and emphasizes the sad and beautiful love- and time-philosophy of the cycle.

Jegyzetek

1. Sinkó Ervin, **Csokonai életműve** Novi Sad 1965. 160.
2. Horváth Iván, **Balassi költészete, történeti poétikai megközelítésben** Budapest, 1982.
3. Csetri Lajos, **Egység vagy különbözőség? (Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korában)** v.ö. a Kazinczy poétikájáról c. fejezettel, Kézirat. 1985. Ezúton köszönöm a szerző szíves segítségét.

4. **Csokonai verseinek első kiadásai.** Szerk. Varga Balázs. I-VII. Akadémiai Kiadó, Budapest 1974. Csokonai Vitéz Mihály: **Lilla** Magyar Helikon. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1979.
5. Csokonai Vitéz Mihály, **Lilla** Budapest 1979. VIII.
6. Julow Viktor, **Csokonai Vitéz Mihály** Budapest 1975. 197.
7. Sinkó Ervin, **i. m.**
8. Baróti Dezső, **Lilla, avagy egy poétai román** in **Árnyékban és fény** Budapest, 1980.
9. Horváth János, **Csokonai.** Csokonai költőbarátai: **Földi és Fazekas** Budapest, 1936. 39.
10. Szauder József, **Szerelem és rokokó (Líra és aranykori szigete: "A csókok")** in **Az éj és a csillagok** Budapest, 1980. 214.
11. Sinkó Ervin, **i. m.** 150.
12. Baróti Dezső, **i. m.** 211.
13. Baróti Dezső, **i. m.** 218.
14. Baróti Dezső, **i. m.** 218.
15. v.ö. Horváth Iván, **i. m.**
16. Baróti Dezső, **i. m.** 218.
17. **Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei** Szerk. Harsányi-Gulyás. Genius kiadás II. 2., 713. (Kiemelés tőlem. Z.M.)
18. Kazinczy Nagy Gábornak 1805. febr. 18. in **Csokonai-émlékek** 474. Budapest, 1960. (Kiemelés tőlem. Z.M.)
19. Kazinczy Nagy Gábornak 1805. márc. 6. in **Csokonai-émlékek** 475. (Kiemelés tőlem Z.M.)
20. v.ö. Szajbély Mihály, **Előszó és Ajánlás. Regény és közönsége a 18. század második felében.** It 1985. 3. 543-564.
21. Baróti Dezső, **i. m.** 211-218.
22. Az Urániában megjelent korábbi változat és a kötetben megjelent szöveg különbsége mutatja, hogy a költő tudatosan tette egyértelműbbé ezirányban; a korábbi változatban nincs szó egymás ölébe hullásról:

"Ah! A híves esthajnalon
 Igy alszunk el egy szép dalon,
 S énekünknek végső bágyadt szózatja
 Az andalgó vidéket elaltatja"

(A vidám természetű poéta)

23. A Psyché-történetnek lehetséges olyan értelmezése is, amely szerint már előbb, a hegycsúcsról a völgybe vitetésekor átlépi élet és halál határát, mivel ez a leukasi ugrás motívumának variációja. De Kerényi Károly szép tanulmányában bizonyította, hogy a leukasi ugrás jelentése nem feltétlenül halál, hanem inkább a segítő istenség hatalmának bizonyítása.
v.ö. Kerényi Károly, **A római Porta Maggiore mellett fölfedezett antik bazilika jelentőségéhez** (1925.) in **Halhatatlanság és Apollón-vallás** Bp. 1984.
24. A két vers ars poeticáját részletesen elemzi Sinkó Ervin, i. m. 158.
25. v.ö. Csetri Lajos, **Csokonai Vitéz Mihály: A Reményhez** ItK 1973/6.
26. Baróti Dezső, i. m. 241.
27. Sinkó Ervin, i. m. 164.
28. v.ö. Daraus lasst sich leicht abnehmen, wie der Mahler, wenn er Licht und Schatten nach Maassgebung der Beleuchtung auf das genaueste beobachtet hat, den im völligen Schatten liegenden Gegenständen, durch hellere Localfarben aufhelfen, und wie er die im stärksten Lichte stehenden, durch dunklere Farben dampfen könne, wo er es zur besten Haltung und Harmonie für nöthig halt. Wo man nach der Natur der Beleuchtung kein Licht hinbringen kann, und es dennoch für nöthig halt, da thun helle Localfarben den Dienst, und so die dunkeln im vollen Lichte. Darum muss man nicht, wie so ofte geschieht, das Helle und Dunkele, das von den eigenthümlichen Farben abhängt, mit dem Licht und Schatten verwechseln, ogleich beyde einerley Wirkung thun können."
("Helldunkel" címszó)
in: **Allgemeine Theorie der Schönen Künste...** von Johann Georg Sulzer 1777.
29. Csetri Lajos, i. m.